

Marian Szolucha

Społeczna Akademia Nauk, Poland

Sytuacja i perspektywy rynku podręczników w Polsce / *Situation and prospects of the textbook market in Poland*

Abstract

The publishing sector in Poland generates about 0.5 percent of GDP. Number of employees in the book industry as a whole is more than 80 thousand and in the publishing houses – almost 6 thousand. In recent years, the situation of the sector steadily worsens, including as a result the government action, such as raising the VAT rate in 2011.

Textbooks are a segment of the book industry with the highest value. It is, depending on the methodology, from 840 million PLN to approximately 1.3 billion PLN.

The main problems associated with the distribution of books are: a steadily increasing number of issued titles, prolonged sale of inventory from the previous years, difficulties of EMPiK trade policy, monopoly of some wholesalers and a decline in sales of traditional bookselling in favor of online purchases, including used books.

Situation of printing companies is slightly better, although the problems of the entire market reflects on this sector as well. Particularly on smaller companies. Government programs – e-books and free textbooks are one of the most serious threats to the entire book market.

Key words: textbook, publishing house, book industry.

liczba zatrudnionych w całym polskim przemyśle książki wynosi obecnie ponad 80 tys. osób, a podręczniki są największą częścią tego rynku.

Sektor wydawniczy w Polsce generuje ok. 0,5 proc. PKB, a więc mniej więcej tyle, ile rząd przeznacza rocznie na programy aktywizujące bezrobotnych, realizowane przez powiatowe urzędy pracy w całym kraju.

W 2012 r. w samych wydawnictwach pracowało 5860 osób. Przez ostatnich dziesięć lat zatrudnienie w tym sektorze spadało, choć nie systematycznie. Od roku 2010 sytuacja wygląda jednak tylko gorzej. Spadek zatrudnienia na etatach w 2012 r. wyniósł 5 proc.

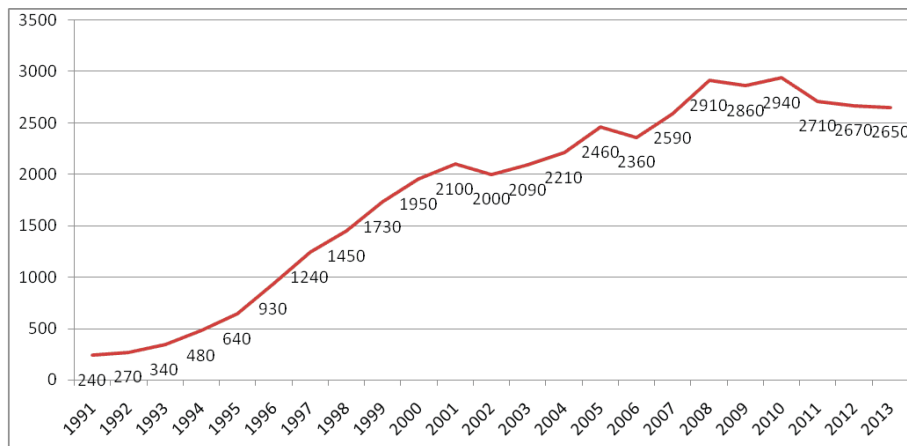
Przemysł książki w Polsce przechodzi w ostatnich latach istotne zmiany, a według oceny wielu ekspertów znajduje się obecnie w okresie przejściowym, zaś prognozowany kierunek zmian jest bardzo niekorzystny i dlatego oczekiwane są działania prewencyjne.

Negatywnie oceniane jest zwłaszcza podniesienie podatku VAT od 1 stycznia 2011 r. z poprzednio obowiązującej stawki zerowej, uznawanej za ważny i świadomy czynnik wspierający książkę i czytelnictwo w Polsce, do poziomu 5 proc., co w rezultacie przyniosło niewielkie dodatkowe wpływy do budżetu, a spowodowało spadek łącznych przychodów ze sprzedaży książek w roku 2011 i w latach następnych oraz oczywiście wpłynęło na podwyższenie jednostkowej ceny książki, zarówno ceny detalicznej (książek do 10 proc., a podręczników nawet 15–20 proc.), jak i tzw. ceny zbytu wydawców.

Należy też wspomnieć o nałożeniu podstawowej stawki VAT (23 proc.) na tzw. e-booki, które traktowane są pod względem podatkowym jako usługa. Skutkuje to niemal równymi cenami tych samych książek w wersji drukowanej i elektronicznej, co poważnie powstrzymuje rozwój tych drugich.

Spadek przychodów ze sprzedaży książek, który rozpoczął się w roku 2009, po blisko dwudziestoletniej tendencji wzrostowej (łącznie o ponad 1100 proc.), oznacza również mniejszą ilość kupowanych książek, a więc coraz niższy poziom czytelnictwa¹. Co gorsza, z podanych wyżej przyczyn, spadek zainteresowania książką drukowaną nie jest równoważony wzrostem sprzedaży e-booków.

Rys. 1. Przychody ze sprzedaży książek w Polsce (w mln zł).

Źródło: Biblioteka Analiz.

1 Dane Instytutu Książki i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej.

Tab. 1. Przychody ze sprzedaży książek według typów literatury.

	2010		2011		2012	
	Wartość sprzedaży (w mln zł)	Udział w sprzedaży ogółem (w proc.)	Wartość sprzedaży (w mln zł)	Udział w sprzedaży ogółem (w proc.)	Wartość sprzedaży (w mln zł)	Udział w sprzedaży ogółem (w proc.)
Literatura piękna	440	15,0	355	13,1	345	12,9
Literatura dziecięca	220	7,5	160	5,9	150	5,6
Lektury szkolne	65	2,2	60	2,2	55	2,1
Książka szkolna	810	27,6	815	30,1	840	31,5
Naukowa i fachowa	980	33,3	985	36,3	975	36,5
Książki ilustrowane	150	5,1	115	4,3	105	3,9
Literatura Religijna	160	5,4	125	4,6	120	4,5
Inne (w tym nuty i kartografia)	115	3,9	95	3,5	80	3,0
Ogółem	2940	100,0	2710	100,0	2670	100,0

Źródło: Rynek książki w Polsce 2013.

Tab. 2. Liczba sprzedanych książek (w mln egzemplarzy).

2007	2008	2009	2010	2011	2012
140,4	147,1	143,6	139,8	119,3	115,5

Źródło: Rynek książki w Polsce 2013.

Widoczny zwłaszcza na rys. 1. i w tab. 2. gwałtowny spadek przychodów i sprzedaży w 2011 r. był efektem właśnie podwyższenia VAT na książki. Decyzję tę należy

zatem uznać na ruch nieprzemysłany i skutkujący zmniejszeniem zainteresowania książkami w sytuacji i tak notowanego od lat spadku czytelnictwa.

Ludność Polski to 7,5 proc. całej populacji Unii Europejskiej, ale polski rynek książki to zaledwie niecałe 3 proc. rynku europejskiego (w 2012 r. – 637 mln euro do 22,5 mld euro).

Na koniec 2013 roku w Polsce działało ponad 38,3 tys. wydawców². 98 proc. wszystkich przychodów ze sprzedaży książek generowane jest jednak przez niespełna 300 z nich. Rośnie też liczba wydawanych tytułów. Za to spada łączny i średni nakład książek.

W Polsce istnieje 1850 księgarń. To prawie o 30 proc. mniej niż jeszcze pięć lat temu. Bibliotek publicznych, których liczba systematycznie spada od początku lat 90., w 2012 r. było 8342. Od 2004 roku (poza rokiem 2011) spada też liczba korzystających z nich.

W ostatnich latach nie zmienia się natomiast znacząco sytuacja autorów.

PODRĘCZNIKI JAKO NAJWIĘKSZY SEKTOR RYNKU KSIĄŻKI

Dowodem na prawdziwość tezy zawartej w tytule tego rozdziału jest już sam fakt, iż w rankingu największych polskich wydawnictw w 2012 r. na pierwszym miejscu uplasowała się Nowa Era, a na drugim Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.

Rynek książki szkolnej należy określić jako bardzo skoncentrowany. Obejmuje on 80 podmiotów, spośród których trzynaście wydaje podręczniki do kształcenia zintegrowanego w klasach I-III, a trzy specjalizują się tylko w tym segmencie. Przy czym, ok. 90 proc. rynku opanowane jest przez dziesięciu wydawców, 2/3 przez pięciu największych, a wspomniane Nowa Era i WSiP kontrolują prawdopodobnie ponad połowę. Ich udział w całym rynku książki wynosi bowiem ok. 19 proc., a książka szkolna to 31,5 proc. rynku książki.

Wartość rynku książki w Polsce (mierzona w cenach zbytu wydawców) wyniosła w 2012 r. 2,67 mld zł. Rynku książki szkolnej 840 mln zł (przy uwzględnieniu 35-procentowej marży dystrybutorów, czyli z punktu widzenia konsumenta ok. 1,3 mld zł). Według danych spółki Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, rynek podręczników do klasy I to obecnie ok. 70 mln zł, a do klas I-III ok. 210-230 mln zł.

Podręczniki są więc segmentem rynku książki o najwyższej wartości łącznej. Jego największe zagrożenie to brak współpracy Ministerstwa Edukacji Narodowej, w szczególności w obrębie programu „Cyfrowa Szkoła”, którego ważnym elementem są bezpłatne podręczniki elektroniczne, a także omawianego w niniejszym opracowaniu planu wprowadzenia od września 2014 r. jednego (bez możliwości wyboru przez nauczyciela), bezpłatnego podręcznika (najpierw do pierwszej klasy szkoły podstawowej).

2 Dane Biblioteki Narodowej.

Prawdopodobnie przynajmniej częściowo wynika to z nieporozumień, wręcz mitów wokół rynku podręczników w Polsce. Tak ujmuję sytuację Piotr Marciszuk, wieloletni przewodniczący Sekcji Wydawców Edukacyjnych Polskiej Izby Książki:

„Jednym z mitów jest rzekoma niemożliwość korzystania z używanych podręczników. W rzeczywistości około 60 proc. obrotu to podręczniki używane. Kolejny mit to – zdaniem niektórych – zbyt wielka liczba podręczników dopuszczonych przez MEN do użytku szkolnego. Rzeczywiście, nauczyciel może obecnie wybierać spośród kilku podręczników do danego przedmiotu w zależności od poziomu klasy i realizowanego programu. Czy to wada? Naszym zdaniem wysoki poziom edukacji w Polsce, porównywalny z europejskim, to m.in. zasługa różnorodności podręczników i wieloletniej pracy nad stałym podnoszeniem ich jakości. Nauczyciele doceniają możliwość doboru odpowiedniego podręcznika. Warto również podkreślić, że stworzenie podręcznika wymaga wieloletniej pracy sztabu specjalistów zatrudnionych w wydawnictwach oraz żmudnej analizy recenzentów. Wszystko po to, aby do uczniów trafiały podręczniki najwyższej jakości.

SWE PIK deklaruje, że jest w pełni gotowa do współpracy przy dalszej regulacji rynku podręczników i oczekuje pomocy ze strony instytucji państwowych w celu ustalania wyraźnych kryteriów, na podstawie których odbywać powinna się współpraca wydawnictw ze placówkami edukacyjnymi. Szczególnie cenny w tej dyskusji będzie dla nas także głos środowiska rodziców. Chcemy czystych zasad i czystego rynku.

Wydawnictwa edukacyjne od początku przemian ustrojowych w Polsce realizują misję wspierania rozwoju edukacji i podnoszenia jej poziomu. Służy temu przede wszystkim przygotowywanie i dostarczanie profesjonalnych podręczników oraz obudowy metodycznej. Od wielu lat szkolą nauczycieli do nowych rozwiązań edukacyjnych, w tym do pracy z podręcznikami cyfrowymi oraz realizują wiele inicjatyw wspierających rozwój zawodowy środowiska nauczycielskiego. W ramach misji społecznej odpowiedzialności biznesu, wydawnictwa współpracują z partnerami społecznymi, realizując programy edukacyjne dla dzieci i młodzieży, dostarczając dzieciom z mniej zamożnych rodzin podręczniki i pomoce dydaktyczne oraz wspierając wiele innych pożytecznych społecznie inicjatyw. Do dzisiaj w sposób zgodny z prawem zaopatrują nauczycieli w używane przez nich podręczniki i obudowę metodyczną, wydając na to w skali kraju miliony złotych.”³

Warto dodać, że wydawców książki szkolnej oskarża się również o swego rodzaju korumpowanie dyrektorów szkół i nauczycieli w procesie decyzyjnym dotyczącym wyboru podręczników. SWE PIK odpowiada na to w następujący sposób: „Przekonywanie, że szkoły nagminnie przyjmują ‘prezenty’ od wydawnictw w postaci sprzętu elektronicznego wprowadza opinię publiczną w błąd. Nieprawdziwe są także informacje, że w cenę podręcznika wpisany jest koszt sprzętu wręczanego nauczycielom.” Jednak dla ostatecznego rozwiania wątpliwości, grupa wydawców skupionych z własnej inicjatywy wycofała się z tego rodzaju wspierania szkół. Po-

3 Cyt. za P. Dobrołęcki, *Przemysł książki w Polsce, Sytuacja na przełomie 2013 i 2014 roku*, Warszawa 2014, s. 20.

stanowienie w tej sprawie wpisano do Kodeksu Dobrych Praktyk. Zabrania ono jakiegokolwiek pozamerytorycznego wpływania na decyzje nauczycieli. Od 2013 r. obowiązuje wszystkich członków SWE PIK. Wydawcy, którym udowodnione zostanie łamanie jego zapisów, będą wykluczani z Sekcji.

SWE PIK często przypomina, że wydawcy przekazują nauczycielom zgodnie z prawem podręczniki i poradniki, które są podstawowymi narzędziami ich pracy.

Nieprawdziwe są informacje, jakoby np. 20 proc. ceny podręcznika przeznaczone było na zakup „prezentów” dla nauczycieli. Przeczy temu następująca kalkulacja: prace redakcyjne, zakup licencji i praw autorskich – 25 proc. ceny; koszt papieru, druku, oprawy i transportu – 20 proc., marża dystrybutorów – 35 proc.; zysk wydawnictwa stanowi – 10 proc. Reszta to podatek VAT oraz materiały i wsparcie dydaktyczne.⁴

DYSTRYBUCJA

Z powodu stale rosnącej liczby wydawanych w Polsce tytułów książek w Polsce (dziennie do 100), ich sprzedaż staje się coraz większym problemem.

Duży, bo 50-procentowy (choć malejący) udział w tym rynku mają hurtownie książek. Ich liczba w ostatnich latach spada. Obecnie wynosi ok. 230. Azymut, FK Jacek Olesiejuk, Platon i Wikr to największe sieci sprzedaży. Udział tych i innych dominujących podmiotów rośnie. Ok. 20 proc. książek sprzedawane jest przez własne kanały wydawnictw.

Istotnym problemem jest przedłużająca się wyprzedaż zapasów z lat poprzednich, trudności polityki handlowej sieci Empik, a także oraz spadek sprzedaży księgarstwa tradycyjnego.

Widoczny jest odpływ klientów z księgarń do zakupów w Internecie, w tym nabywania książek używanych, przez co spada wartość sprzedaży na rynku pierwotnym. Z siecią wiąże się też zjawisko nieformalnego obiegu treści objętych prawami autorskimi, czyli piractwo.

Kolejny problem z punktu widzenia wydawców i poligrafii, spowodowany praktykami hurtowników, to wydłużanie terminów płatności w umowach i nieterminowe regulowanie zobowiązań. Winna jest temu zbliżona do monopolistycznej pozycja niektórych hurtowni.

Obserwowane jest rosnące zaangażowanie kapitałowe dużych firm dystrybucyjnych w sektor wydawniczy. Firma Księgarska Jacek Olesiejuk utworzyła odrębne wydawnictwo Olesiejuk Sp. z o.o., które notuje coroczny wzrost i w 2012 r. osiągnęło przychód ze sprzedaży książek na poziomie 86,05 mln zł, a sieć Empik dynamicznie weszła do segmentu wydawniczego tworząc w 2012 r. Grupę Wydawniczą Foksal, obejmującą wydawnictwa: Buchmann, W.A.B. i Wilga.

4 Rynek podręczników w Polsce – skutki administracyjnego regulowania cen, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Warszawa 2006.

W Polsce działa 1850 księgarń. Przez ostatnie pięć lat zlikwidowano jednak 700 placówek. Jest to wynik m.in. brutalnych praktyk konkurencyjnych sklepów wielkopowierzchniowych i niektórych sieci księgarskich wobec księgarń niezależnych. Duże podmioty oferują klientom niższe ceny, ponieważ, wykorzystując swoją pozycję rynkową, wymuszają wysokie rabaty. Tymczasem niezależne, profesjonalne księgarnie, które tracą klientów, pełnią ważną rolę kulturotwórczą.

Konkurencją dla księgarń jest też kanał sprzedaży internetowej, który obejmuje co najmniej kilkaset podmiotów, od największych (Allegro.pl, Merlin.pl, Empik.com) po niewielkie firmy jednoosobowe. W roku 2014 do Polski ma wejść światowy gigant Amazon, którego działalność jeszcze bardziej utrudni prowadzenie biznesu księgarzom. Sprzedawcy internetowi oferują często książki po cenach niższych niż katalogowe. Z drugiej strony zwykle nie mogą, jak to jest w przypadku tradycyjnych księgarń, udzielić klientowi spersonalizowanej porady odnośnie wyboru książki czy udostępnić oferowanych publikacji do przejrzenia.

Książki stanowiły w 2013 r. 40 proc. ogółu towarów kupowanych w Polsce przez Internet. Lepiej sprzedawały się tylko ubrania (42 proc.) i kosmetyki (41 proc.).⁵ Tylko w grudniu przez serwis Allegro kupiono 589 tys. książek.

POLIGRAFIA

Moce produkcyjne polskiego przemysłu poligraficznego są wyższe niż aktualne zapotrzebowanie wydawców. Wymusza to na drukarniach poszukiwanie zamówień z zagranicy.

W zakresie papieru i pozostałych surowców poligraficznych rysuje się tendencja do wzrostu cen.

Większość wydawanych w Polsce tytułów to niskie nakłady wykonywane techniką cyfrową. Z ponad 30 tys. ukazujących się rocznie pozycji ponad 2/3 stanowią te o nakładach nieprzekraczających 500 egz. Średni nakład w 2013 r. wyniósł prawie 4 tys. egzemplarzy.

Według Polskiej Agencji Rozwoju Przedsiębiorczości, stopień zagrożenia małych firm poligraficznych upadłością zbliżył się do 30 proc., podczas gdy w poprzednich latach wahał się w przedziale 15-30 proc. Nieco lepiej radzą sobie większe podmioty. Dane Głównego Urzędu Statystycznego, które obejmują firmy zatrudniające nie mniej niż 10 osób, dowodzą, że rok 2012 przyniósł wzrost zysku netto w branży.

NAJWAŻNIEJSZE ZAGROŻENIA RYNKU WYDAWNICZEGO

Do najpoważniejszych zagrożeń rynku polskiej książki należą:

- Spadek czytelnictwa,
- Brak reakcji państwa na „szarą strefę” w Internecie,

⁵ Dane IRCenter i SW Research.

- „Przyzwolenie” państwa na naruszanie własności intelektualnej,
- E-podręczniki i darmowe podręczniki,
- Opór czytelników przed jednakową ceną książki i e-książki,
- Globalizacja i koncentracja dystrybucji,
- Podaż taniej książki,
- „Szara strefa” sprzedaży internetowej,
- Mniejsze nakłady, wyższa cena,
- Przejęcia i upadłości małych wydawnictw i księgarń,
- Wtórny rynek podręczników szkolnych,
- Brak pomysłu na walkę z reprografią,
- Pauperyzacja części inteligencji,
- Preferencje młodzieży w stosunku do innych mediów,
- Regres klubów książki,
- Wydłużanie terminów płatności,
- Kryzys w UE, trudniejszy dostęp do środków unijnych,
- Przejęcie zdigitalizowanych treści przez inne kanały dystrybucji.⁶

W uzasadnieniu do ustawy zapisano, że proponowane zmiany polegają na:

1. nałożeniu na ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania zadania zapewnienia uczniom klas I-III szkoły podstawowej bezpłatnego podręcznika przeznaczonego do kształcenia zintegrowanego, obejmującego edukację polonistyczną matematyczną przyrodniczą i społeczną oraz wprowadzeniu dotacji celowej dla organów prowadzących szkoły podstawowe z przeznaczeniem na zakup podręczników na nauki języka obcego nowożytnego i materiałów ćwiczeniowych do edukacji wczesnoszkolnej. Zmiana będzie wdrażana stopniowo, począwszy od roku szkolnego:
  - 2014/2015 – w stosunku do uczniów klas I szkół podstawowych,
  - 2015/2016 – w stosunku do uczniów klas II szkół podstawowych,
  - 2016/2017 – w stosunku do uczniów klas III szkół podstawowych;
2. nałożeniu na szkoły podstawowe i gimnazja, począwszy od roku szkolnego 2015/2016, obowiązku zapewnienia uczniom bezpłatnego dostępu do podręczników albo materiałów edukacyjnych zastępujących podręcznik lub materiałów ćwiczeniowych. Zmiana będzie wdrażana sukcesywnie, począwszy od klas IV szkoły podstawowej i klas I gimnazjum. Podręczniki będą własnością organu prowadzącego szkołę i będą wypożyczane uczniom;
3. modyfikacji warunków dopuszczania do użytku szkolnego podręczników, poprzez wprowadzenie zakazu zamieszczania w podręczniku ćwiczeń, zadań i poleceń wymagających wypełniania w egzemplarzu podręcznika, tak aby mógł być przeznaczony do wieloletniego użytku, oraz odesłań do dodatkowych płatnych materiałów edukacyjnych;

6 Ł. Gołębski, P. Waszczyk, *Rynek książki w Polsce 2013. Wydawnictwa*, Warszawa 2013, s. 233.

4. wprowadzeniu wymogu, aby szkolny zestaw podręczników obejmował po jednym podręczniku do danego przedmiotu dla jednej klasy (wyjątek od tej zasady przewidziany jest w przypadku podręczników do języków obcych nowożytnych oraz w przypadku podręczników do szkół ponadgimnazjalnych, odpowiednio z uwagi na różne poziomy na których prowadzone jest nauczanie języków obcych nowożytnych w szkołach i zakresy nauczania poszczególnych przedmiotów - zakres podstawowy i rozszerzony). Zmiana w tym zakresie będzie obowiązywała począwszy od roku szkolnego 2014/2015 w stosunku do szkolnego zestawu podręczników do klas I i IV szkół podstawowych, klas I gimnazjum i klas I szkół ponadgimnazjalnych;
5. umożliwieniu rodzicom wpływu na ustalanie szkolnego zestawu podręczników;
6. wprowadzeniu norm porządkujących praktyki marketingowe stosowane przez niektórych wydawców oraz podmioty dokonujące obrotu podręcznikami w celu nakłonienia szkoły do wyboru konkretnego podręcznika, materiałów edukacyjnych zastępujących podręcznik oraz materiałów ćwiczeniowych, a także ograniczających możliwość wprowadzania wymogu łącznego nabywania tych podręczników, materiałów edukacyjnych zastępujących podręcznik oraz materiałów ćwiczeniowych z innymi dodatkowymi materiałami przeznaczonymi dla ucznia, poprzez wskazanie praktyk, które stanowią czynny nieuczciwej konkurencji.

Najważniejszą decyzją jest więc to, że bezpłatne podręczniki do pierwszej klasy szkoły podstawowej, opracowane przez podległy MEN Ośrodek Rozwoju Edukacji, mają być wprowadzone już we wrześniu 2014 r. Do klasy drugiej w 2015 r., a do trzeciej w 2016 r. Natomiast dotowane podręczniki do klas IV-VI szkoły podstawowej oraz gimnazjów będą pojawiać się stopniowo w latach 2015-2017.. Zatem począwszy od roku szkolnego 2017/2018 wszyscy uczniowie szkół podstawowych i gimnazjów mają mieć zapewnione bezpłatne podręczniki.

ŹRÓDŁA

1. Dobrołęcki P., *Przemysł książki w Polsce, Sytuacja na przełomie 2013 i 2014 roku*, Warszawa 2014.
2. Gołębiowski Ł., Waszczyk P., *Rynek książki w Polsce 2013. Wydawnictwa*, Warszawa 2013.
3. *Rynek podręczników w Polsce – skutki administracyjnego regulowania cen*, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Warszawa 2006.
4. www.bn.org.pl.
5. www.ircenter.com.
6. www.rynek-ksiazki.pl.
7. www.swresearch.pl.